

УДК 904:911.37(477.83-21)“12/14”

“МЪСТИСЛАВЪ...ДАЕТЬ ГОРОДЪ. ВСЕВОЛОЖЪ БОИРОМЪ. И СЕЛА РОЗДАВАЕТЪ...”: ВСЕВОЛОЖСЬКА ВОЛОСТЬ У КНЯЖУ ДОБУ

Віталій ЛЯСКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000
e-mail: soler@ukr.net*

Охарактеризовано літописну Всеволожську волость, відому у пізньосередньовічних джерелах під назвою *districtus Schewlozensis*. На основі писемних джерел XIII–XV ст. розглянуто формування території та реконструйовано кордони досліджуваного регіону. Проведено аналіз структури заселення, зокрема виділено ранги населених пунктів за площею поширення культурного шару та визначено індекс найближчого сусідства. Окрім того, детальну увагу присвячено диференціації поселень за типом топографічного розміщення та впливу гідромережі на розвиток просторово-територіальної організації Всеволожської волості.

Ключові слова: Всеволож, Всеволожська волость, *districtus Schewlozensis*, територіальна організація, структура заселення, городище, селище, ранжування поселень за площею поширення культурного шару, аналіз найближчого сусідства, топографія, гідромережа.

Територіальна організація галицьких та волинських земель у княжу добу в сьогочасних умовах розвитку української медієвістики, зазвичай, перебуває на обочині історичних студій. Особливо гострою відчувається потреба у дослідженнях такого спрямування, коли мова заходить про поділ руських земель чи князівств на окремі волості, що за словами А. Янечека виконували “роль модуля територіальної структури, підставової, багатофункціональної та надзвичайно тривалої одиниці, яка формує скелет просторової державної системи” [Janeczek, 1993, s. 29]. Окрім того, вивчення територіального “облаштування” руських волостей часто переплітається з ще більш нез’ясованою проблемою, а саме з формуванням княжих доменальних земель, що своєю чергою створює додаткові труднощі для визначення методики та руслу досліджень такого гатунку.

З огляду на актуальний стан історико-археологічних досліджень, вважаємо, що в основі реконструкції територіальної організації Галицько-Волинської держави має лежати, передусім, синтез писемних та археологічних джерел. Гадаємо, що писемні відомості створюють своєрідні контури

досліджуваних територіальних одиниць, основне ж завдання археології – наповнити цю матрицю “матеріальним” змістом, підмурівком для якого, на наше глибоке переконання, має стати комплексний аналіз структури заселення, зокрема її просторовий аспект [Ляска, 2012, с. 108]. Таке ж бачення магістрального напрямку у студіях над поселенськими структурами викладено у працях Г. Янкуна, який вважав, що в царині “історично-генетичних досліджень заселення” історія, археологія та географія “мають діяти пліч-о-пліч” [Jankuhn, 1983, s. 17–18].

На нашу думку, означений вище ракурс дослідження є оптимальним для розгляду Всеволожської волості, літописного територіального утворення у верхів'ях Західного Бугу, яке у пізньосередньовічних джерелах відоме під назвою “*districtus Schewlozensis*”. Напевно, чи не єдиним дослідником окресленої тематики потрібно вважати Т. Кострубу, який на основі писемних джерел простежив тяглість традицій територіальної організації княжого часу у Всеволожському повіті XIV–XV ст. [Коструба, 1989, с. 106–108; 1991, с. 308–312].

Писемні джерела до вивчення Всеволожської волості-повіту. Вперше на сторінках літопису Всеволож з'являється у 1097 р. в контексті подій, пов'язаних з осліпленням теребовельського князя Василька Ростиславича з намови Давида Ігоревича. Остерігаючись розплати за цей злочин, волинський князь запропонував Василькові відмовити Святополка Ізяславича та Володимира Мономаха від можливого походу, за що пообіцяв передати йому “...которые любо городъ. любо Всеволожь любо Шеполь. любо Перемиль...” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 239]. В епіцентр цього ж конфлікту Всеволож потрапив навесні 1098 р., коли “...прииде Володаръ и Василко на Дѣда. и приидоста ко Всеволожу. а Дѣдъ затвориса оу Володимерѣ. ѡнѣма же ставшима ѡколо Всеволожа. и взаста копьемъ городъ. и зажьгоста ѡгнемъ. і выбѣгоша людье ѡгна. и повелѣ Василко вса исѣщи. и створи Василко мьщенье на людьехъ неповинныхъ. и прольа кровь неповинну...” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 241–242]. Остання літописна згадка про Всеволож припадає на 1287 р., коли луцький князь Мстислав Данилович “...даеть городъ . Всеволожь боjarомъ. и села роздаваетъ” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 900].

Властиво, наведеними вище відомостями й обмежуються літописні свідчення про Всеволож та його волость. Проте маємо змогу оперувати пізньосередньовічними джерелами, інформація з яких має важливе значення для реконструкції території та меж Всеволожської волості. Уперше у пізньосередньовічних джерелах Всеволож з'являється у 1377 р. під назвою “*Sewoloż*” [Rocznik Kujawski, 1878, s. 212] або ж “*Selwilcz*” [Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae, 1863, p. 112] при описі походу угорського короля Людовика I Анжуйського на белзького князя Юрія Наримунтовича. Прикметно,

що втрата у назві “Всеволож” українського повноголосся і її перетворення у “Севолож” характерне і для Всеволожа, відомого у Чернігівській землі [Книш, 1993, с. 104].

Наступні згадки про цей “град” пов’язані з діяльністю мазовецького князя Земовіта IV, який у 1395 р. засвідчив те, що йому належать “Belz, Lubaczow, Busko, Grabowiec, Hrodło, Szewolsch et Lopathin” [Articuli Vladislao regi Polonie..., 1893, s. 630]. У 1396–1397 рр. Всеволож знову фігурує серед його володінь [Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego..., 1863, № СХХV, СХХVI, s. 117–120]. На вагомий адміністративний статус Всеволожа вказує і титулатура белзького князя Казимира II Земовитовича (“Casimirus II Masoviae et Russiae dux, terrarum Belzensis, Lubaczoviensis, Busznensis, Sewloszensis, Graboviecensis et Plocensis dominus et haeres Lopatiensis”), зафіксована у грамоті 1442 р. про надання села Вербяж Яну Магері з Переводова [Matricularum Regni Poloniae Summaria..., 1915, pars IV, vol. III, № 759, p. 392].

Остання згадка про Всеволожський повіт припадає на 1462 р., коли після смерті останнього мазовецького князя Владислава Владиславовича відбулася інкорпорація Белзької землі до складу Корони Польської. В акті, який затверджував ці територіальні зміни, бачимо, що до Белзької землі в той час належало п’ять повітів, зокрема Всеволожський (“...Terram nostram Belzensem, cum ipsius districtibus Lubaczoviensi, Łopaczoviensi, Schewloziensi, Grabownicensi, et Hrodliensi...”) [Volumina Legum, 1859, t. I, s. 91].

Інша група писемних джерел дає нам підстави доволі повно відтворити територію та межі пізньосередньовічного Всеволожського повіту, які вочевидь були запозичені з руських часів, а отже мали тривалі та стабільні традиції існування й були адаптовані до місцевого географічного та поселенського простору (вкл.: рис. II). В цьому контексті однією з найважливіших постає грамота, видана 30 травня 1440 р. Казимиром II Земовитовичем, у якій він дарував буському старості Андрієві з Опільська “...villas Zamosczie Graboviensis et Conotora Schewlozensis (Socaliensis) districtuum cum area Grodzisko...” [Matricularum Regni Poloniae Summaria..., 1915, pars IV, vol. III, № 739, p. 390]. Формула “Schewlozensis (Socaliensis) districtuum” є надзвичайно цінною з огляду на можливість територіальної ідентичності Всеволожського та Сокальського повітів у першій половині XV ст., тим паче, що в цьому документі зафіксовано єдину прив’язку села саме до адміністративного утворення з центром у Всеволожі. Прикметно, що в іншому акті про це надання, виданому тоді ж Владиславом I Земовитовичем, бачимо адміністративне окреслення Конотопів лише в межах Сокальського дистрикту (Sokaliensis districtus) [Matricularum Regni Poloniae Summaria..., 1915, pars IV, vol. III, № 740, p. 390].

Перша згадка про Сокаль припадає на 1377 р. [Zbiór dokumentów małopolskich, 1974, cz. IV, № 1038, s. 192–193], а вже у 1397 р. він становив

осередок однойменного повіту, до якого входили села Первятичі, Бодячів та Лещатів [Zbiór dokumentów małopolskich, 1974, cz. IV, № 1127, s. 297–299]. У 1408 р. мазовецький князь Земовіт IV надав Миколаю з Гурки Бишів “in districtu nostro Socaliensi” [AGZ, 1872, t III, № LXXXIII, s. 163–164], таке ж адміністративне означення мало і село Торки, згадане в акті 1493 р. [AGZ, 1906, t XIX, № 2311, s. 415]. Окрім того, за інформацією П. Домбковського, до Сокальського повіту в XV ст. належали також Бобятин, Кошин (сучасна територія Сокаля) та Псучин (тепер належить до Бобятина) (вкл.: рис. II) [Dąbkowski, 1939, s. 161].

Після подій 1462 р. частина території Вселожського (Сокальського) повіту увійшла до складу Белзького повіту, а на інших землях було створене Сокальське негродове староство [Коструба, 1989, с. 108], до якого за люстрацією 1564–1565 рр. належали королівщини Хоробрів, Скоморохи, Ільковичі, Завишня, Поториця, Поздимир, Радванці, Воля Радванська та Стоянів [Capitaneatus Sokaliensis, 1900, с. 218–237] (вкл.: рис. II). У цьому руслі варто пригадати доволі цікаву думку К. Соханевича про територіальну тотожність Всеволожського повіту XV ст. та Сокальського староства XVI ст. [Sochaniewicz, 2007, s. 32–33]. Звісно, про повне накладення меж цих адміністративних утворень говорити не доводиться, однак було б передчасним вилучати перелік сіл Сокальського староства з кола джерел у справі реконструкції Всеволожської волості-повіту.

У цьому випадку ми не вправі нехтувати і церковною, зокрема парафіяльною, організацією, яка, згідно з досліджень А. Розвалки, завше тяжіла до синхронних поселенських структур і перебувала з ними в нерозривному зв'язку [Rozwałka, 1996, s. 29–61]. Оскільки, ми не маємо можливості оперувати інформацією про пізньосередньовічну територіальну організацію Православної церкви на терені Всеволожської волості-повіту, спробуємо розглянути окреслену кореляцію, беручи за основу просторовий розподіл римо-католицьких парафій з осередками в Сокалі та Старгороді. Латинська парафія в Сокалі була заснована не пізніше 1409 р. [Janeczek, 1993, s. 40], за люстрацією 1531 р. до неї належали Скоморохи, Хоробрів, Теляж, Стенятин за Бугом, Конотопи, Жаботин, Зубків, Комарів, Василівці, Волчин, та Яструбичі [Polska XVI wieku..., 1902, s. 241]. Окрім того, у джерелах трапляється інформація про латинський парафіяльний осередок у Старгороді, до якого у вказаний час входили Городиловичі, Ділці, Витків та Ванів [Polska XVI wieku..., 1902, s. 246] (вкл.: рис. II).

Отож, зафіксований на сторінках писемних джерел у XIV–XV ст. *districtus Schewlozensis* вказує на присутність у верхів'ях Західного Бугу окремої одиниці тогочасного адміністративно-територіального устрою. Користуючись методом ретроспективи, вважаємо можливим стверджувати про формування території та

кристалізацію меж згаданого повіту ще у княжу добу, щонайпізніше від появи літописної згадки про “...городъ. Всеволожь...и села...”. Нашу гіпотезу підтверджує текст дарчої Владислава II Ягайла, у якій зазначено, що до маєностей Земовіта IV входили “...княження, землі, землі, панства, повіти (дистрикти), замки й міста, а саме Белз, Любачів, Буськ, Грабовець, Городло, Севолож і Лопатин, положені в нашій землі Русі з їх селами, **так як вони самі й котре-небудь із них відмежоване здавна довкруги, вздовж і вширш, у їх границях...** (sic! – В. Л.)” [Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego..., 1863, № СХХV, s. 118]¹. Ще більш виразно, традиції княжої територіальної організації у польському адміністративному просторі ілюструє текст грамоти 1376 р., в якій Владислав Опольський надав у володіння Яськові Кміті з Вісніча “...свій замок і місто Буськ із цілим його повітом, положеним на ріці Буг у Львівській землі, **так як він був означений издавна у своїх границях його найяснішими попередниками, князями Русі** (sic! – В. Л.), з усім його повітом...” [Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków..., 1897, t. V, № V, s. 4]². Зважаючи на такі чіткі формулювання у наведених вище джерелах, маємо поважні підстави для “перенесення” меж пізньосередньовічного Всеволозьького повіту на ґрунт руського територіального простору.

Всеволозььська волость: формування території та кордонів. Події 981 р., коли Володимир Святославич здійснив військову виправу “...к Лахомъ. и заа грады их^б. Перемышль. Червень. и ины города...” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 69] символізували початок “окняжіння” племінного ареалу Волині. Як наслідок, в першій половині XI ст. у верхів’ях Західного Бугу виникає низка городищ (Белз [Петегирич, 2001, с. 199–203], Червен [Gurba, Urbański, 1998, s. 159–164; Poleski, Krapiec, 2000, p. 24–25], Сутейськ [Wartołowska, 1958, s. 114] та ін.), заснування яких було зумовлене процесами одержавлення та територіальної реорганізації завойованих земель. До таких укріплень варто віднести і Всеволож³, заснований Всеволодом Володимировичем [Раппопорт, 1964, с. 57;

¹ Переклад Т. Коструби [Коструба, 1989, с. 79]. Мовою оригіналу: “...ducatu terras dominia districtus Civitates Castra Oppida videlicet beelsz. llyubaczow Buysszko hrabowyecz hrodlo. Sewlosz. llopaczyn in terra nostra Russie sita cum villis eorum prout ipsa et ipsorum quodlibet in suis metis longe lateque et circumferencialiter ab antiquo limitata sunt et distincta...”.

² Переклад Т. Коструби [Коструба, 1989, с. 106]. Мовою оригіналу: “...castrum suum et oppidum Busko, cum toto eius districtu, in fluvio Bug in terra Lembergensi situm, secundum quod antiquitus per serenissimos suos antecessores et duces Russie fuit limitatum, cum omnibus eiusdem districtus...”.

³ Уже наприкінці XIX ст. в науковому середовищі розпочалися дискусії навколо локалізації літописного Всеволожа [Барсов, 1873, с. 105; Андріяшев, 1887, с. 57;

Коструба, 1991, с. 309; Мердух, 2009, с. 50], який на рубежі 980–990-х рр. отримав в уділ Волинь [Рапов, 1977, с. 37; Войтович, 2006, с. 273]. Виглядає на те, що на початках свого функціонування Всеволож був типовим сторожовим пунктом на південних рубежах Волині і не відігравав значної адміністративної ваги. Цю тезу підтверджує і топографія городища в Старгороді, яке локалізоване на невеликому підвищенні (ур. Ливень), висотою до 3 м, серед заплави правого берега Західного Бугу, і доволі бідний культурний шар, зафіксований на пам'ятці. Отож, навіть саме розташування укріплень не створювало сприятливих умов для адміністративного осередку та й зрештою було непридатним для тривалої життєдіяльності, особливо в період весняних та осінніх повеней [Чайка, 1996, с. 75–77; 1999, с. 87–89].

Як вже згадувалося, навесні 1098 р. Всеволож здобуто військом Ростиславичів, проте невдовзі укріплення були відбудовані, щоправда за 2 км

Грушевский, 1891, с. 52; Иванов, 1895, с. 87; Sokalski, 1899, s. 424], однозначне вирішення якої залишалось примарним аж до здогадки А. Демчука про ідентифікацію цього міста зі заплавним городищем X–XI ст. неподалік сучасного села Старгород Сокальського району Львівської області [Демчук, 1991, с. 304–307]. Аналогічної думки дотримувалися О. Цинкаловський [Cynkałowski, 1961, s. 199], П. Раппопорт [Раппопорт, 1967, с. 42–43] та Р. Чайка [Чайка, 1999, с. 88] з тією заувагою, що після знищення укріплень у Старгороді літописний Всеволож відбудований поблизу сучасного села Литовеж Іваничівського району Волинської області, де в урочищі Замок збереглось городище XII–XV ст. Підтримуючи первинну “старгородську” локалізацію цього пункту, Ю. Мердух висловив гіпотезу, що Всеволож заснував Всеволод Володимирович в умовах конфронтації з батьком на противагу стольному осередку Волинської землі у Володимирі [Мердух, 2009, с. 50]. Натомість, С. Терський взагалі відкидає можливість розташування Всеволожа на заплавному городищі у Старгороді й однозначно ототожнює його з городищем в урочищі Замок [Шеломенцев-Терський, 2011, с. 18]. Однак ці погляди дослідників отримали різку критику з боку Я. Книша, який, з огляду на паралельне існування в XV ст. Всеволожа і Литовежа, ставив під сумнів як “литовежську”, так і “старгородську” локалізації згаданого літописного пункту [Книш, 1993, с. 105]. Проте, такі висновки Я. Книша видаються нам передчасними, зважаючи на декілька причин. Перш за все, городище в урочищі Замок розташоване не на території сучасного села Литовеж, а за 2 км на південний захід від нього, і єдине, що їх єднає – це адміністративна прив'язка археологічного об'єкта, абсолютизація якої буде перебільшенням. Характерним є і те, що існування городища в урочищі Замок не заперечувало розвитку Литовежа у середині XV ст., адже на території цього села відомий і пізньосередньовічний замок, і вал, який оточував стару частину цього населеного пункту [Cynkałowski, 1961, s. 201, 203]. Очевидно, що зв'язок між функціонуванням цих укріплень і формуванням міської структури Литовежа є вірогіднішим, аніж апелювання до городища княжої доби, яке в середині XV ст. поступово занепало та втратило своє мілітарне та адміністративне значення.

нижче за течією Західного Бугу – в ур. Замок⁴. Нове городище овальної в плані форми розмішувалося на високому мисоподібному виступі плато, яке з південної, західної та східної сторін оточене течією Західного Бугу. З напільної, східної, сторони пам'ятка відокремлена від плато двома ровами та лінією з валу, висотою 6–13 м, та рову. Глибина ровів коливається в межах 8–14 м, а віддаль між їхніми берегами становить 3–6 м. Цікаво, що біля обох перших ровів не виявлено насипів, які мали б утворитися з викопаної землі. Вочевидь, вона була використана для вирівнювання поверхні мису, зокрема його південного схилу. У всіх трьох лініях оборони простежено в'їзд, шириною до 4 м, який у перших двох випадках був схожий на дамбу, що утворилася внаслідок засипання ровів ґрунтом. Загальна площа території, охопленої укріпленнями, сягає 4,3 га (рис. 1). В процесі археологічних досліджень на терені пам'ятки виявлено деструкції двох заглиблених жител та численний керамічний матеріал, який дав змогу датувати функціонування городища XII–XV ст. [Чайка, 1980, с. 349–350; 1980а, с. 1–5; 1999а, с. 63–67].

Про час виникнення Всеволозької волості можемо говорити зі значною долею гіпотетичності. Археологічні джерела фіксують появу на цій території значної кількості пам'яток вже з XI–XII ст., однак згадані процеси заселення не можуть бути надійним індикатором наявності адміністративної одиниці. Тому в цьому випадку варто покладатися лише на літописні відомості, які вказують на те, що у 1287 р. луцький князь Мстислав Данилович "...даеть городъ. Всеволожь богаромъ. и села роздаваеть..." [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 900]⁵.

⁴ У цьому руслі варто згадати про традицію "перенесення" городищ, як однієї з ознак формування адміністративно-територіальної організації Київської Русі наприкінці X – на початку XI ст. [Дубов, 1983, с. 70–82; Фроянов, Дворниченко, 1988, с. 39–40]. Щоправда, ця аналогія є до певної міри умовною, позаяк у більшості зафіксованих випадків окреслене "перенесення" відбувалося шляхом побудови феодальних укріплень бургівського типу на противагу старим племінним осередкам.

⁵ У контексті часових меж існування Всеволозької волості маємо певні суперечності писемних та археологічних джерел. Основний дискусійний момент полягає у верхній хронологічній межі більшості городищ та селищ цього регіону – середина XIII ст. Зазвичай, археологи пов'язують таке датування з наслідками монгольських походів і саме тому постмонгольський час на теренах Прикарпаття та Волині виглядає як період стагнації у матеріальній культурі, запустіння й обезлюднення. Більше того, відомо незначну кількість пам'яток другої половини XIII – першої третини XIV ст., періоду чи не найбільшого політичного розквіту Галицько-Волинської держави. Як зазначає швейцарський славіст К. Герке, однією з причин відсутності пам'яток другої половини XIII–XIV ст. може бути те, що їхнє розташування збігається з територіями сучасних сіл, більшість з яких виникла в цей час [Goehrke, 1968, s 30–50]. Властиво тому шари XIV–XV ст. переkritі сучасною забудовою, що створює додаткові труднощі для їх

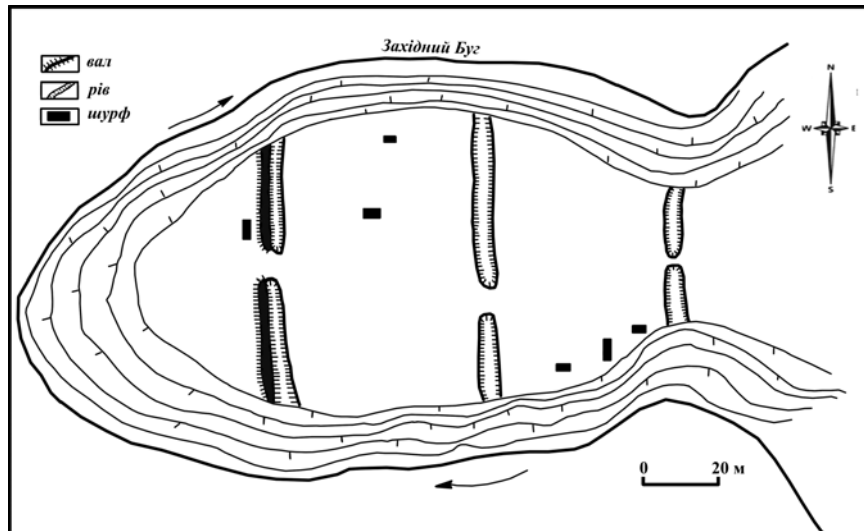

Рис. 1. Окомірний план городища поблизу с. Литовеж (урочище Замок) (за Чайка, 1980; графічне опрацювання В. Ляска).

Важливою є передісторія цієї події, адже як впливає з писемних джерел спочатку ці землі належали до володінь Володимира Васильковича, волинського князя у 1269–1288 рр. Однак під впливом затяжної та “нечистої” у середньовічній уяві хвороби – прокази, яка не лише погіршувала фізичний стан князя, але й символізувала його поступове “виключення” зі “світу живих” [дет. див.: Андрощук, Чельстрем, 2007, с. 243–258], Володимир Василькович у 1287 р. передав своєму двоюрідному братові Мстиславу Даниловичу “...землю свою всю и городы по своемъ животѣ...” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 900]. Немовби підкреслюючи символічний статус соціальної смерті Володимира Васильковича, луцький князь в цьому ж році “...даєть городъ . Всеволожь богаромъ. и села роздаєть”, що викликало гнів їх законного власника: “Володимѣроу же не любо быѣ. велико на брата. своего. и нача молвити. се лежю въ болести. а братъ мои придалъ ми. и еше болшее болести. мнѣ и еше. живоу соущоу. а внѣ роздаєть. городы мое и села. моа. вльны могль. по моемъ животѣ...” [ПСРЛ, 1908, т. II, стб. 900]. На обурення свого брата Мстислав відповів, що “...земля Бѣа и твоа и городы твои а га над ними не воленъ...” і погодився на укладання ряду, за яким волинський уділ мав належати йому вже після смерті Володимира

археологічної фіксації. Натомість об’єкти XI – першої половини XIII ст., для розміщення яких ключовими була топографія та господарська доцільність, у наш час розорюються і, відповідно, мають більше шансів потрапити до наукового обігу.

Васильковича, час якої не забарився і настав у 1288 р. Проте луцький князь ненадовго пережив свого брата, померши після 1292 р., унаслідок чого волинські землі, вочевидь, у тім числі і Всеволож з волостю, перейшли до Лева Даниловича, який ще за життя Володимира Васильковича претендував на його уділ [Войтович, 2006, с. 502].

Окрім сказаного вище, з літописних свідчень можна зробити цікавий висновок про соціально-економічний статус Всеволожської волості, який полягає у її належності до княжих доменальних земель Володимира Васильковича. Ключовим поштовхом для таких розмірковувань став термін “села”, що згаданий в одному смислового ряду з Всеволожем. Не вдаючись у глибокий аналіз історіографічних дискусій щодо соціального та економічного навантаження дефініції “село” у руський час [бібліографію див. : Поляков, 2005, с. 6–21], вважаємо за доцільне погодитися з думкою когорти дослідників (В. Седов [Седов, 1960, с. 31], І. Смирнов [Смирнов, 1963, с. 15], Т. Никольська [Никольская, 1981, с. 71] та ін.) про те, що цим терміном у княжу добу окреслювали замські володіння та поселення, які входили до складу княжого домену. Характерним є і те, що “життя” того чи іншого князя, зазвичай, асоціювалося з “селами”, які були його спадковою індивідуальною власністю на кшталт західноєвропейського алоду [Толочко, 1992, с. 164–166]. Додатковими аргументами на користь нашої гіпотези є значна кількість королівщин на території Сокальського негородового староства та численні топоніми (Яструбичі, Торки, Княже, Перв’ятичі, Скоморохи та ін.), які опосередковано вказують на наявність тут доменальних володінь. Хоча, безумовно, вирішення окресленої проблеми виходить поза рамки нашого тексту і потребує окремого дослідження.

Після подій 1287 р., Всеволож майже на століття випав з поля зору писемних джерел і вже згадується у 1377 р., коли в часі військової конфронтації між Людовиком I Анжуйським та Юрієм Наримунтовичем його здобуло польське військо під проводом Сендзівоя з Шубіна [Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae, 1863, p. 112; Rocznik Kujawski, 1878, s. 212]. Тогочасна належність Всеволожської волості до володінь Юрія Наримунтовича, белзького князя у 1352–1377 рр. [Войтович, 2004, с. 75–76], зумовила долю цієї адміністративної одиниці у політичному розвитку пізньосередньовічної Белзької землі.

Наступні згадки тепер вже про *districtus Schewlozensis* пов’язані з діяльністю мазовецького князя Земовіта IV, який у 1388 р. після одруження з сестрою польського короля Владислава II Ягайла Олександрою Ольгердівною отримав у своє володіння Белзьку землю. Однак, чи не від кінця XIV ст. адміністративна вага Всеволожа поступово нівелюється з огляду на зростання

потужного центру в Сокалі⁶, який вже у 1397 р. становив осередок однойменного повіту та у 1424 р. отримав магдебурзьке право. Власне цим можна пояснити використання на окреслення однієї території паралельних назв Всеволозького (офіційної) та Сокальського (неофіційної), зафіксоване у вже згаданій грамоті 1442 р. [Коструба, 1991, с. 310–311]. Після смерті останнього белзького князя Владислава Владиславовича у 1462 р. Всеволозький повіт остаточно став адміністративним анахронізмом, як наслідок, частину його земель долучено до Белзького повіту. Проте територіальне ядро колишньої княжої волості-домени опинилося зі статусом королівщини у складі новоствореного Сокальського негородового староства.

Стосовно кордонів волості у княжу добу, то їх можна доволі точно окреслити користуючись методом ретроспективи зі залученням пізньосередньовічних писемних джерел. Проте слід враховувати й те, що Всеволозька волость, як і будь-яка давня поселенська структура, була максимально адаптована до географічного середовища і її межі, як правило, творили природні перешкоди, адже за влучним висловом з “Попису границ межі Великого княжства Литовского и Коруны Польское в 1546 г.” (1546 р.) “...дороги не чинять границъ, ено рѣки, болота, доли, горы и копцы...” [Попис границ..., 1867, с. 51].

Північно-східну границю волості можна доволі точно реконструювати на основі граничного акту 1366 р. про розподіл волинських володінь Любартом Гедиміновичем і Казимиром III [Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków..., 1887, t. I, № I, s. 1], дані якого на відтинку від Грубешова до Сокаля деталізують документи розмежування земель між Короною Польською та Великим князівством Литовським 1546 р. [Попис границ..., 1867, с. 46–126]. Цей кордон між Белзьким повітом та Волинським воєводством у XVI ст. простягався від “Молникова Литовижского до Литовежское границы”, далі вниз по Бугу, а пізніше границя йшла сухоходом на південний схід, залишаючи по белзьській стороні села Скоморохи, Бобятин, Лучиці, Первятичі, Переспу та Торки [Попис границ..., 1867, с. 90–96; Крикун, 1993, с. 52–53]. Таке розмежування добре поєднувалося і з географічними чинниками, особливо на північно-східному краю волості, де природнім кордоном слугував вододіл між Спасівкою та Стрипою (вкл.: рис. II).

Західну границю Всеволозької волості проводимо по Варенжанці з тією заувагою, що лише правий берег цієї ріки належав до її території. Така

⁶ Вочевидь, початки Сокаля сягають ще руських часів. На це, зокрема, вказують залишки городища на правому березі Західного Бугу та виявлений неподалік скарб срібних прикрас кінця XII – першої половини XIII ст. [Багрій, Петегирич, 1993, с. 42–44; Петегирич, 2011, с. 254–267].

реконструкція підтверджується і писемними джерелами, зокрема населені пункти лівого берега Варенжавки Косцяшин (1394 р. [Zbiór dokumentów malopolskich, 1974, cz. IV, № 1109, s. 273–274]) і Переводів (1435 р. [Matricularum Regni Poloniae Summaria..., 1915, pars IV, vol. III, № 691, p. 387]) входили вже до Белзької волості-повіту. Південний кордон, вочевидь, розпочинався від різкого повороту Варенжанки на захід поблизу Вижлува, далі йшов долиною Себечівки і в районі сучасного Червонограда перетинав Західний Буг, на правобережжі якого від Бужеської волості досліджуваний регіон відділяла широка смуга лісів та боліт. Східну межу Всеволожської волості проводимо від витоків Білостоку попри Стоянів по вододілу між правими допливами Західного Бугу і Судилівкою, притокою Стиру. Землі лівобережжя верхнього Стиру у княжу добу займала Перемильська волость, яка належала луцьким князям, володіння яких сформувалися в басейні Стиру та Ікви [Погоральський, 2004, с. 62]. Отож, за нашими обрахунками, площа території Всеволожської волості у реконструйованих межах сягала 1100 км² (вкл.: рис. II).

Структура заселення Всеволожської волості за археологічними джерелами: загальні зауваги. У географічному відношенні досліджуваний регіон простягається на території Сокальського пасма⁷, частини Волинської лесової лісостепової височини та Радехівського природного району⁸, що

⁷ Сокальське пасмо займає більшу частину території досліджуваного регіону, на півночі воно окреслене адміністративним кордоном Львівської та Волинської областей, на півдні його природними межами є Солокія та Білосток. Мінімальні висоти пасма розміщені в долині Західного Бугу (до 175 м над рівнем моря), який розділяє його на дві майже рівні частини: західну – Забузьку, та східну – Тартаківську. Домінантним природно-територіальним комплексом тут є лесовий ярус, який займає приблизно 75 % площі всього району. Його доповнюють лесовий середньотерасовий та нижньотерасовий яруси, частка яких становить відповідно 18 % та 7 % території. Для лесового ярусу притаманні вододільно-хвилясті місцевості із сірими опідзоленими ґрунтами, ділянками розлогих знижень та схилів з опідзоленими чорноземами. Середньотерасовий ярус, який поширений переважно на Забузькій стороні, характерний місцевостями другої тераси з близьким заляганням ґрунтових вод і чорноземно-лучними ґрунтами та місцевостями третьої тераси, на яких утворилися типові глибокі і неглибокі чорноземи, переважно малогумусні. Низькотерасовому ярусу властиві заплави, переважно супіщані з дерновими ґрунтами, іноді лучно-болотними, та місцевості першої тераси, зазвичай піщаної з дерново-слабопідзолистими ґрунтами [Природа Львівської області, 1972, с. 111–113].

⁸ У структурі Радехівського природного району основну роль відіграють підвищені малохвилясті місцевості з перегнійно-карбонатними ґрунтами. Проте істотне значення у цьому ландшафті мають заболочені понижені місцевості з торфовищами та заболоченими луками, які загалом покривають майже чверть площі ландшафту. Окрім того, тут є рівнинні слабодренувані місцевості з дерново-підзолистими ґрунтами на

знаходиться в області Малеого Полісся. Джерельну базу для вивчення системи заселення Всеволожської волості заклали результати археологічних досліджень, проведені на 2 городищах та 76 селищах окреслених теренів (рис. 2, табл. 1). Окрім вже згаданого городища в ур. Замок, у літературі трапляються спорадичні згадки про залишки укріплень у Городиловичах (тепер – територія Ульвівка) [Свешніков, 1976, с. 73.], Заставному [Антонович, 1901, с. 65], Варяжі [Synkałowski, 1961, s. 196], Боб'ятині, Хоробреві, Торках та ін. [Sokalski, 1899, s. 466, 468, 485], відомості про хронологію яких є вкрай непевними й потребують верифікації археологічними дослідженнями. Серед перелічених пунктів варто виокремити Варяж, який на думку дослідників міг бути заснованим на початку 990-х рр. варязькою дружиною Всеволода Володимировича [Войтович, 2006, с. 273] або ж Варяжком, колишнім воєводою Ярополка Святославича [Мердух, 2009, с. 50]. Згадка О. Цинкаловського про городище у Варяжі підкріплюється інформацією з польських топографічних карт 1930-х рр., на яких поблизу західної околиці села Варяж (правий берег Варенжанки) зафіксовано характерний топонім “Hogodyszczce Waręskie”. Сучасні археологічні дослідження не підтвердили існування на цій території укріплень, рештки яких, вочевидь, були зруйновані внаслідок антропогенної діяльності.

Стосовно відкритих поселень, то їх переважно вивчали у процесі обстежень, зрідка з шурфуванням. Велика заслуга у наявності більшості з цих пунктів на археологічній мапі регіону належить Науково-дослідному центру “Рятівна археологічна служба” ІА НАНУ, співробітники якого впродовж 2004–2011 рр. провели низку суцільних обстежень у Сокальському районі [Осаульчук, Войцещук, Івановський, Милян, 2004, с. 282–309; Сілаєв, Білас, Остапик, 2010, с. 255–285; *Archeologia doliny...*, 2011 etc].

Попри те, лише на кількох селищах княжої доби (Ромош І, Завишень-Жвирка) проведено стаціонарні археологічні дослідження. Багатошарове поселення Ромош І досліджували впродовж шести польових сезонів (1973–1977, 1984 рр.) Західноволинською експедицією ІА АН СРСР на чолі з В. Кропоткіним. Однак матеріали слов'яно-руського горизонту не потрапили повною мірою в науковий обіг за винятком кількох коротких публікацій [Кропоткин, 1974, с. 295; Кропоткин, Кулаков, Гей, Панасюк, 1975, с. 301–302; Кропоткин, 1977, с. 314]. У польових звітах нам також не вдалось відшукати детального опису та рисунків планіграфії і конструктивних особливостей виявлених на поселенні заглиблених жител з печами-кам'янками XI–XIII ст. [Кропоткин, 1975, с. 4, 8; 1976, с. 1; 1977а, с. 8; 1984, с. 4, 6]. Дещо краща

пісках і супісках, які займають понад 14 % загальної площі [Природа Львівської області, 1972, с. 123].

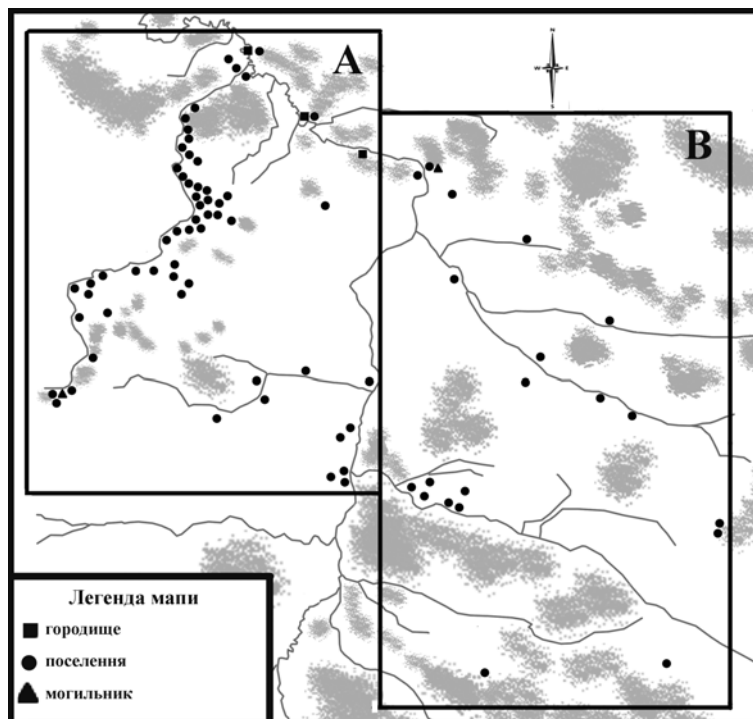

Рис. 2. Археологічні пам'ятки XI–XIV ст. на території Всеволозької волості.

ситуація склалася зі збереженістю результатів досліджень ґрунтового інгумаційного могильника X–XIII ст., відділеного від селища “стерильною” незаселеною зоною. У поховальних ямах, глибиною 0,6–0,7 м від рівня сучасної поверхні, виявлено 12 витягнутих тілопокладень з західною орієнтацією. Супровідний матеріал переважно відсутній, щоправда у жіночих захороненнях віднайдено бронзові есоподібні скроневі кільця, золотоскляну намистину тощо [Кропоткин, 1974, с. 295; 1975, с. 2–3; 1976, с. 1; 1977, с. 314; 1977 а, с. 8].

Наразі найбільш вивченою пам'яткою княжої доби є багатшарове поселення Завишень-Жвирка, на якому у 2006 р. розкрито 142 м² площі та виявлено декілька заглиблених споруд XI–XII ст. житлового і господарського призначення. Серед них виокремлюються рештки напівземлянкового житла, розмірами 4,3×4,6 м, з глиняною піччю у північному куті котловану. Поруч із західним кутом цієї будівлі виявлено ще одну глиняну піч, яка конструктивно входила у комплекс житла і водночас була винесена за його межі [Милян, Осаульчук, 2011, с. 161–163]. Окрім того, у заповнені споруд та в культурному шарі виявлено значну кількість керамічного матеріалу кінця X–XIII ст., металеві артефакти (ножі, замок та ін.), предмети військового спорядження (наконечники

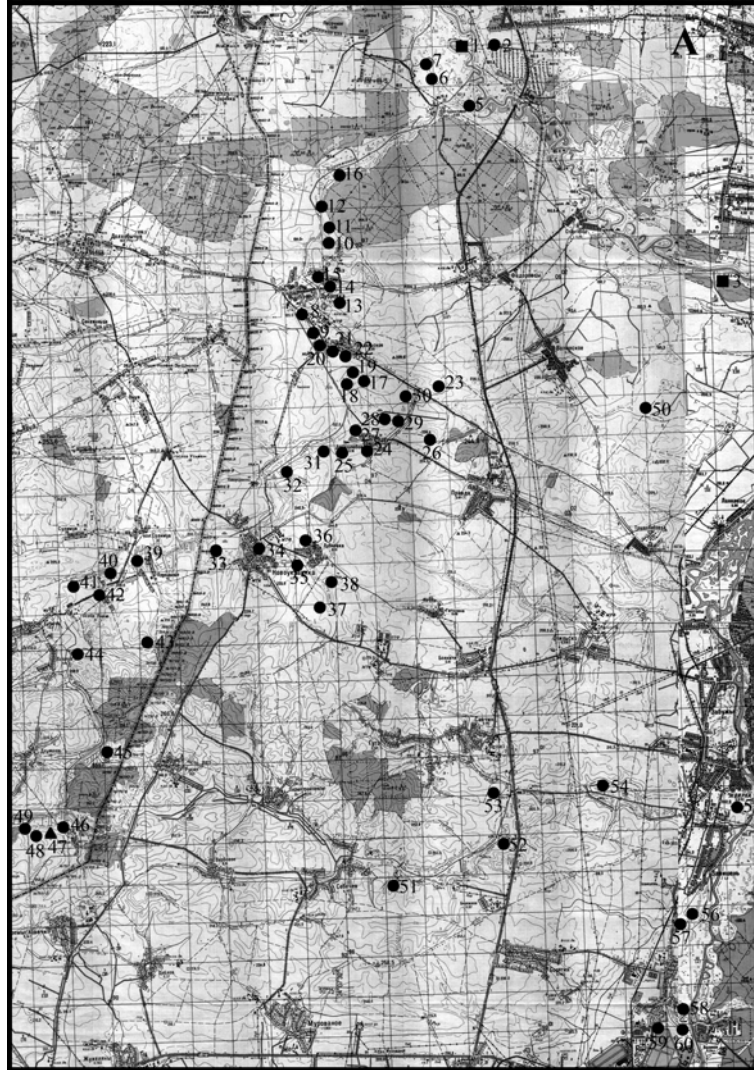

Рис. 2А. Археологічні пам'ятки XI–XIV ст. в басейні р. Варенжанка, Себечівка та ін. (мірло 1: 50000).

стріл, шпори, елементи панциря), декоративні вироби та прикраси [Милян, Осаульчук, 2011, с. 166–167].

Як бачимо, кількість пам'яток регіону, вивчених у процесі археологічних розкопок, становить незначну частину з-поміж усіх наявних. Тому актуальний стан археологічної мапи Вселожської волості змушує нас акцентувати увагу на

Рис. 2В. Археологічні пам'ятки XI–XIV ст. на правобережжі Західного Бугу (мірило 1:50000).

поселеннях, обстежених лише розвідковим шляхом, що, водночас, не стає на перешкоді аналізу структури заселення цієї території.

Історико-археологічні студії над поселенськими комплексами передбачають специфічне поле досліджень, яке вдало окреслив З. Кобилінський, сформулювавши власне бачення дефініції “осадництва” або ж іншими словами – структури заселення. “Осадництво” польський вчений визначив як “...вбудування тривалих структур суспільно-культурного простору у конкретну геосферу – чисто природний або ж попередньо антропологізований географічний простір...” [Kobyliński, 1988, s. 11]. Ця теза й обумовила русло нашого

дослідження, теоретико-методологічними засадами для якого стали просторовий аналіз в археології (Я. Ходдер, К. Ортон) [Hodder, Orton, 1976] та низка розробок українських вчених, зокрема А. Томашевського [Томашевський, 2003, с. 4–26; 2010, с. 174–206] та Р. Шишкіна [Шишкін, 1999, с. 29–39]. Водночас застерігаємо, що наше бачення поселенських структур Вселожської волості є радше показником стану археологічного вивчення регіону аніж повним та об'єктивним відображенням історичної реальності.

Розподіл поселень Всеволожської волості у просторі та аналіз найближчого сусідства. Одну з найважливіших ланок у характеристиці структури Всеволожської волості становить модель розподілу населених пунктів у просторі⁹, яка визначається шляхом підрахунку індексу найближчого сусідства. Аналіз найближчого сусідства (“nearest-neighbor analysis”) у сфері екологічних досліджень у 1954 р. вперше застосували Ф. Кларк та Ф. Еванс [Clark, Evans, 1954, р. 445–453], після чого він отримав низку методологічних інтерпретацій і в археологічній науці [Hodder, Orton, 1976, р. 38–51; Rood, 1982, р. 40–42; Dulnicz, 1983, s. 299–315; Kobyliński, 1987, s. 21–54].

Згідно з моделлю Кларка–Еванса, індекс найближчого сусідства обчислюється за формулою: $R = D_{\text{спост.}} / D_{\text{очік.}}$, де R – індекс найближчого сусідства, $D_{\text{спост.}}$ – середня відстань, що спостерігається між кожним поселенням та його найближчим сусідом, а $D_{\text{очік.}}$ – очікувана відстань між кожним поселенням та його найближчим сусідом. Для визначення очікуваної відстані між найближчими поселеннями використано ще одну формулу: $D_{\text{очік.}} = 1/2\sqrt{A}$, де A – густина населених пунктів на 1 км².

За допомогою комп'ютерного опрацювання крупномасштабних карт ми визначили гіпотетичні відстані між кожним із 78 населених пунктів Всеволожської волості та його найближчим сусідом. Сума цих показників дорівнює 106,45 км, при цьому зафіксована мінімальна відстань становить 0,2 км, а максимальна – 10,0 км. Отже, середня спостережувана відстань ($D_{\text{спост.}} = 106,45 / 78 = 1,36$) між двома найближчими пам'ятками складає 1,36 км. Показник щільності поселень щодо площі досліджуваного регіону (приблизно 1100 км²) становить 0,07, а очікувана середня відстань ($D_{\text{очік.}} = 1/2\sqrt{0,07} = 1,88$) – 1,88 км. Після відповідних обчислень визначився індекс найближчого сусідства (R) – 0,7234. Отже, R ближче до 1 аніж до 0, що вказує на випадковий розподіл поселень у просторі [Kintigh, 1990, р. 167]. Тобто вибір місця для поселення зумовлювався лише природними чинниками, фактор близькості ж інших населених пунктів, наявності розвиненої мережі комунікацій

⁹ Згідно з географічною термінологією існують три типи розподілу поселень у просторі: згрупований, випадковий та гексанальний (рівномірний) [Хаггет, 1979, с. 405–407].

та внутрішнього ринку не враховували [Петрашенко, 2003, с. 57]. Принагідно зазначимо, що чітка взаємозалежність між природними умовами та просторовим розподілом поселень простежується також у сусідній Підгорайській волості, де індекс найближчого сусідства становив 0,6417 [Ляска, 2012, с. 128].

Окрім наведених вище, на теренах Всеволожської волості можемо виокремити й інші тенденції у розселенні, які, насамперед, проявляються у так званій “ланцюжковій” моделі. Згідно з теоретичними міркуваннями Р. Шишкіна, для цієї системи характерні пам’ятки, розміщені по берегах середніх та малих річок, що на деяких відрізках утворюють певний “ланцюжок” з кількох поселень. Зазвичай, такі пам’ятки розташовані компактними групами на невеликих за площею територіях кількістю від трьох до шести – семи в кожній [Шишкін, 1999, с. 130–131]. Прикладом окресленого “ланцюжка” можуть бути селища правого берега Варенжанки, середній інтервал між якими не перевищує 0,6 км (рис. 2А). Такі ж тенденції репрезентують поселення неподалік гирла Білостоку (Комарів III, Комарів V, Комарів XIII, Волиця III та ін.), розташовані у двох групах з відстанню 1 км одна від одної (рис. 2В). Схожу модель розміщення населених пунктів спостерігаємо також на теренах Підгорайської волості, зокрема у долині середньої течії Думни [Ляска, 2012, с. 129].

Ранжування поселень Всеволожської волості за площею культурного шару. Як слушно вказує А. Томашевський, для розгляду ієрархічних зв’язків ланок системи заселення вагому роль відіграє кількісний аналіз розмірів площ поширення культурного шару зафіксованих поселень [Томашевський, 2003, с. 9]. Таку диференціацію поселень – ранжування одним із перших у 1913 р. обґрунтував німецький географ Ф. Ауербах. Він помітив, якщо розмістити населені пункти за їх розміром (1-й, 2-й, 3-й...), то чисельність їх населення у низці випадків збігається з його номером. Тобто населення n -го пункту становить $1/n$ числа жителів найбільш значного в регіоні поселення [Хагетт, 1979, с. 410]. В археологічних дослідженнях переважно застосовується модифікована схема обрахунку рангів населених пунктів, яку запропонував Я. Ходдер [Hodder, Orton, 1976, р. 69–73; Hodder, 1977, р. 236–246], згідно з якою критерієм для ранжування виступає площа поселень. Остання визначається за допомогою формули $S_r = S_1/R$, де S_r – площа поселення відповідного рангу, S_1 – площа найбільшого населеного пункту, а R – ранг цього поселення у послідовності аналогічних об’єктів досліджуваного регіону.

У нашому випадку, за відсутністю інформації показників площі більшої частини поселень, ми не можемо провести ранжування в повному обсязі. Придатними для такого аналізу виявилися лише 29 пам’яток із 78 наявних на досліджуваній території (табл. 1). Тобто ми можемо оперувати інформацією лише про 37 % населених пунктів від їх загального числа. Мусимо визнати, що аналіз площ поселень, опертий на такі скупі статистичні показники, не повною

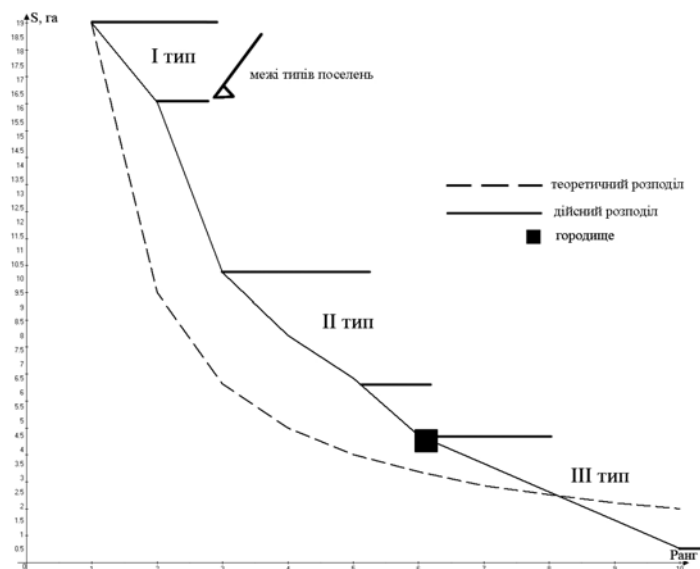

Рис. 3. Графік теоретичного та дійсного розподілу рангів поселень.

мірою відображає окреслений аспект поселенських структур Всеволожської волості. Водночас, ця “вимушена” вибірка висвітлює ті ймовірні тенденції у розподілі середньовічних селищ за розмірами, які ми не вправі ігнорувати.

Відповідно до наявної джерельної бази, ми виокремили десять рангів поселень за площею (S): 1) S – 19,0 га; 2) S – 16,2 га; 3) S – 10,2 га; 4) S – 8,0 га; 5) S – 6,5 га; 6) S – 4,5 га; 7) S – 3,5 га; 8) S – 2,5 га; 9) S – 1,5 га; 10) S – 0,5 га. На основі аналізу розмірів поселень було побудовано графік теоретичного та дійсного розподілу рангів поселень. Співставлення цих графіків показує, що дійсний розподіл рангів доволі сильно відрізняється від теоретичного. Лише на рівні 6–7 рангів криві наближаються одна до одної, а на рівні 8–9 рангу вони перетинаються (рис. 3). Така ситуація вказує на те, що реальні показники площ великих та середніх поселень є більшими ніж аналогічні теоретичні дані. Дійсні та теоретичні розміри малих поселень співпадають на показнику 2,5 га, проте в реальності на теренах досліджуваного регіону існували і менші поселення, площею 0,5–1,5 га аніж у теоретичній моделі.

У процесі аналізу графіку дійсного розподілу рангів бачимо, що крива поділяється на три відрізки, які, вочевидь, засвідчують три типи поселень.

До першого типу відносимо два поселення 1–2 рангів, які характеризуються площею 16,2–19,0 га (Тартаків II, Войславичі I). Другий тип характеризується наявністю шести пунктів 3–5 рангів, площа яких коливається в межах 6,0–10,2 га (Завишень-Жвирка, Комарів XIII, Шихтарі IV, Шпиколоси I,

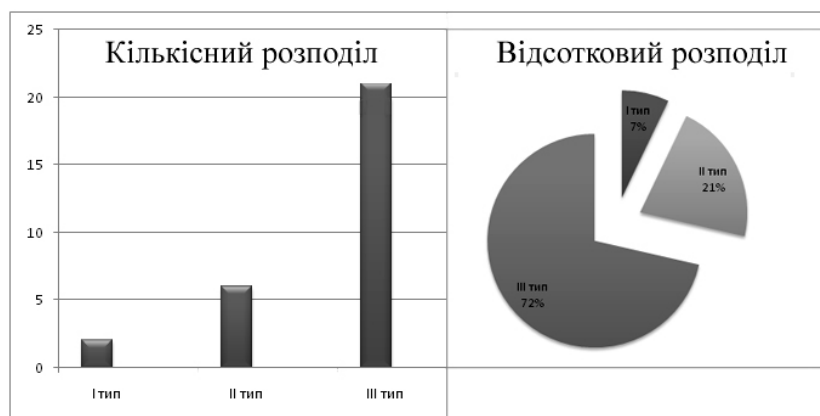

Рис. 4. Кількісний та відсотковий розподіл поселень за площею культурного шару.

Збоївська I та Збоївська II). До третього типу належать селища 6–10 рангів, площа яких становить 0,5–4,5 га (Литовеж I, Себечів IV, Роятин I та ін.).

Кількісний та відсотковий розподіл типів поселень за площею (рис. 4) виглядає так:

- I тип – 2 поселення або 7%;
- II тип – 6 поселень або 21 %;
- III тип – 20 поселень або 72 %.

Як бачимо, на території Всеволожської волості домінували поселення, площею 0,5–4,5 га, тоді як частка поселень, розмірами понад 4,5 га, не становить і третини від усіх проаналізованих об'єктів. Принагідно зазначимо, що розміри більшості поселень на всій території Русі коливалися в межах 0,5–2,0 га [Куза, 1985, с. 99–100], схожа ситуація простежена на південноруських землях зокрема на Правобережному Поліссі, де кількість поселень, площею до 5 га, налічувала 92 % [Томашевський, 2003, с. 17]. Що цікаво, на теренах Підгорайської волості домінували населені пункти з площею 0,15–1,0 га, а максимальні розміри населених пунктів не перевищували 6 га [Ляска, 2012, с. 132].

Наведені кількісні показники підтверджують тезу деяких дослідників про поступове зменшення площі селищ на східнослов'янських теренах у XI–XIII ст. [Седов, 1960, с. 23; Риер, 2008, с. 28–29]. Водночас, на території Всеволожської волості бачимо декілька великих поселень з доволі широкою хронологією, площа яких коливається в межах 6,0–19,0 га. У цьому руслі, доречною виглядає думка П. Толочка про можливість виникнення великих селищ княжої доби ще у IX – на початку XI ст. та їхнє подальше функціонування у XII–XIII ст. [Толочко,

202 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 16 1989, с. 91]¹⁰. Зазначимо також, що схожі погляди висловила і Т. Нікольська у своєму дослідженні сільських поселень басейну верхньої та середньої Оки [Никольская, 1977, с. 7].

Згідно зі спостереженнями І. Возного, площа середньостатистичної селянської садиби на неукріплених поселеннях княжої доби становила близько 0,20–0,25 га [Возний, 2008, с. 31], а показник середньостатистичного розміру дітної сім'ї цього ж часу (за В. Козюбою) становить 6,31 [дет. див: Козюба, 2001, с. 29–41]. Спираючись на ці дані, з великою долею умовності можемо припустити, що більшість проаналізованих селищ (площею 0,5–4,5 га) Всеволожської волості складалася з 2–16 садиб, у яких проживало від 12 до 100 осіб різного віку. Загалом, наведені показники збігаються з думкою А. Кузи, який вважав, що на поселенні, площею 1,5 га, могло розташовуватися 5–7 дворів з населенням у межах 25–45 осіб [Куза, 1985, с. 99–100]. Схожі тенденції зафіксовані на сільських поселеннях північно-західних та північно-східних земель Русі, де домінували населені пункти з 3–6 дворів (70 %) та з 7–12 дворів (30 %) [Фехнер, 1967, с. 278].

Утім, запропоновані нами розрахунки, які ґрунтуються на результатах польових розвідок і з урахуванням показників площі лише частини селищ, не є абсолютними і, безумовно, мають дочекатися верифікації результатами археологічних досліджень.

Топографічне розташування городищ та селищ досліджуваного регіону. Вагому роль для характеристики структури заселення Всеволожської волості відіграє детальний розгляд мікротопографії пам'яток на її території. За основу нашого аналізу взято типологію поселень за критерієм топографічного положення, яку розробив А. Томашевський [Томашевський, 2003, с. 17–18, рис. 4] (табл. 2). Найявний джерельний матеріал дав змогу розглянути топографічні умови розташування 59 пам'яток, тобто 76 % від їх загальної кількості у цьому регіоні (табл. 1).

Як помітно зі статистичних обрахунків (рис. 5), на окресленій території домінує терасовий тип топографічного розташування, який характеризується локалізацією поселень на прирічкових, топографічно не відокремлених від навколишнього рельєфу, ділянках (варіант *1a*). До цієї категорії відносимо 40 об'єктів або ж 68 % від усіх проаналізованих пам'яток. Прикладом такого варіанту топографічного розміщення є поселення, площею 8,5 га, Шпиколоси І, яке розташоване на першій надзаплавній терасі лівого берега р. Спасівка на

¹⁰ У цьому контексті доволі цікавою є гіпотеза В. Седова, який запропонував класифікувати такі великі поселення як погости, де поруч зі землеробським населенням проживали сільські ремісники та, можливо, представники князівської адміністрації [Седов, 1960, с. 24].

висоті 11–15 м над рівнем заплави [Осаульчук, Войцещук, Івановський, Милян, 2004, с. 288].

До мисового та заплавного типів топографічного розташування належить значно менша кількість поселень. До категорії мисових потрібно віднести 13 пам'ятку (близько 22 % від загальної кількості проаналізованих об'єктів). Своєю чергою поселення цього типу поділяються на декілька варіантів. Першим з них є варіант **2а** (4 поселення), до якого належать населені пункти, розташовані на мисах, що утворилися при впадінні струмка в більшу водну артерію. До прикладу, селище Савчин III розміщене на середній та верхній частинах схилу мисоподібного виступу берега у місці злиття річок Вишня та Себечівка [Сілаєв, Білас, Остапик, 2010, с. 261–262]. Інший варіант топографічного розташування (**2в**) репрезентують 7 поселень (Жвирка IV, Добрячин III, Завишень-Жвирка та ін.), які розташовані на корінному виступі берега над заплавою річки. Поодинокі пам'ятки (Литовеж I, Шихтарі V) локалізовані на мисах, утворених вигином русла річки (варіант **2г**). Приміром, селище Шихтарі V займає верхів'я та південний схил високого пагорба, який у вигляді довгого мису видовжений на схід і з трьох сторін оточений течією Варенжанки [Сілаєв, Білас, Остапик, 2010, с. 270–272].

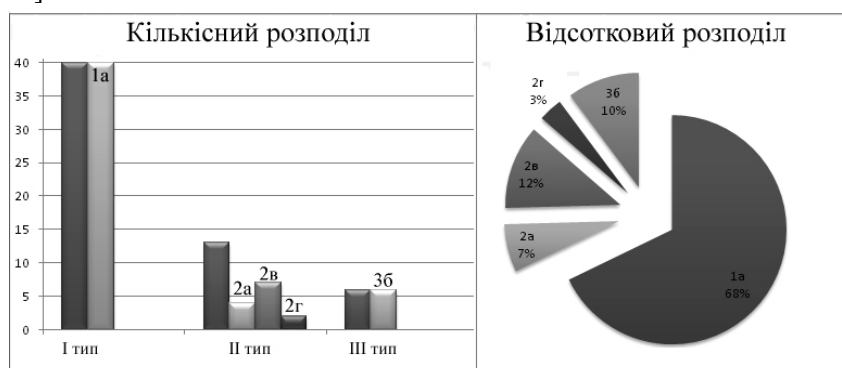

Рис. 5. Топографічне розташування поселень. Кількісний та відсотковий розподіл.

Заплавний тип топографічного розташування поселень (варіант **3б**) характеризують селища, розміщені на дюнах та пагорбах у заплавних долинах річок. До категорії заплавних належить 6 поселень (10 % від загальної кількості проаналізованих об'єктів). Окреслений варіант яскраво ілюструє мікротопографія поселення Нисмичі II, яке розташоване на підвищенні серед заболоченої заплави Варенжанки на висоті 0,5–5 м над рівнем долини [Осаульчук, Войцещук, Івановський, Милян, 2004, с. 286–287].

Одним із важливих елементів у аналізі топографії населених пунктів є експозиція схилу, яка значною мірою впливає на ґрунтовий покрив, кліматичний

і температурний режим та вологість конкретних мікроландшафтів. Зібраний джерельний матеріал дає нам змогу проаналізувати під цим кутом зору 47 поселень або 60 % від усіх відомих пунктів у досліджуваному регіоні. Найбільш оптимальними для заселення були південні схили з варіантами відхилень на південний захід та південний схід, на яких зафіксовано 20 селищ (Нисмичі III, Добрячин II, Роятин I та ін.). Іншу чисельну групу з 13 одиниць становлять поселення з північною експозицією схилу з відхиленнями на північний захід і північний схід (Тартаків I, Бережне III, Шпиколоси I та ін.). Окрім того, доволі часто заселялися західні (11 пунктів, серед яких Угринів V, Ниновичі V, Мирнівка I та ін.) та східні (Нисмичі II, Ниновичі IV, Лубнівка XI) схили пагорбів. Домінування південної експозиції селищ пов'язане з тим, що такі місцевості отримують сонячні промені, які наближуються до прямих, і відповідно створюються сприятливі умови для життєдіяльності та ведення господарства.

Отож, як помітно зі статистичних обчислень, на території Всеволожської волості домінував терасовий тип топографічного розташування населених пунктів (68 %), частка мисових та заплавних об'єктів в сукупності ледь перевищують третину від загальної кількості проаналізованих об'єктів. Характерно, що виразне переважання надрічкових (терасових) пунктів, зокрема, зафіксовано на теренах Підгорайської волості [Ляска, 2012, с. 133–134], Пруто-Дністерського межиріччя [Возний, 2004, с. 62] та Східної Європи загалом [Риер, 2008, с. 18].

Гідромережа у просторово-територіальній структурі Всеволожської волості. Нерівномірний розподіл населених пунктів Всеволожської волості у просторі потрібно також пов'язувати з побасейновим принципом розселення. Для з'ясування кореляції між гідрографічними показниками регіону¹¹ та поселенськими структурами досліджуваної території, вважаємо за доцільне використати методику Р. Шишкіна [Шишкін, 1999, с. 129]. Відповідно до неї, найбільшу водну артерію в регіоні – Західний Буг приймаємо за річку першого порядку, її безпосередні притоки – за річки другого порядку, допливи цих приток – за річки третього порядку і т. д.

¹¹ За своїм режимом річки досліджуваного регіону належать до типу рівнинних, живлення змішане, з переважанням снігового та дощового. Ширина річкових долин у середньому – 0,5–2 км, їх схили низькі і пологі. Заплави найчастіше заболочені, лучні або чагарникові. Руслу річок помірно звивисті, нерозгалужені. Ширина водних артерій у межень – 3–5 м, а на Західному Бузі – 40–70 м. Переважно глибина річок становить 0,3–2,5 м, а в плесах сягає 5–10 м. Середні похили річок незначні, внаслідок чого швидкість течії також невелика – 0,5–0,6 м/с [Стасюк, 1999].

Проведений аналіз взаємозв'язку розташування поселень та гідромережі (рис. 6, табл. 1) дає змогу зробити такі висновки:

- з річкою першого порядку – Західним Бугом пов'язано 11 поселень (Литовеж I, Ульвівок I, Добрячин II та ін.), що становить 14 % від загальної кількості досліджуваних пам'яток;

- до двочленної гідромережі належить більшість населених пунктів Всеволозької волості – 45 (58 %) з виразною домінантою Варенжанки, на правому березі якої розміщено 30 селищ. Окрім того, спостерігаємо й інші варіанти локалізації поселень у гідромережі такого порядку: Білосток – Західний Буг (6 пунктів, щоправда всі вони розташовані неподалік гирла Білостоку), Спасівка – Західний Буг (3 об'єкти), Себечівка – Західний Буг (3 селища) та інші безпосередні притоки Західного Бугу.

- до басейнів річок третього порядку відносимо 28 % об'єктів (22 поселення). З них найбільша кількість (14 селищ) розміщені у тричленній гідромережі: струмок – Варенжанка – Західний Буг, решта ж поселень локалізована на берегах безіменних допливів Білостоку, Спасівки та ін.

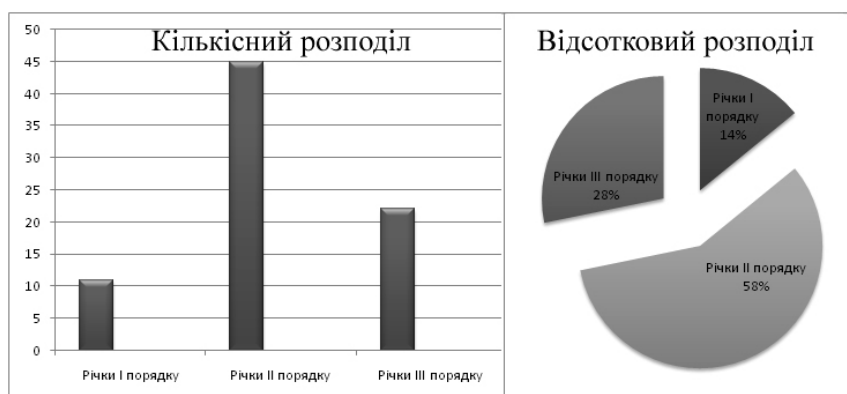

Рис. 6. Гідромережа у розташуванні поселень. Кількісний та відсотковий розподіл.

Отже, поселення Всеволозької волості виразно тяжіють до дво- та тричленної гідромережі, осердям якої був Західний Буг з притоками. Серед останніх завдяки кількості селищ, розташованих у своїй долині, вигідно виокремлюється Варенжанка. У першу чергу така ситуація спричинена масштабними археологічними обстеженнями, проведеними на окресленій території. Окрім того, широкі надзаплавні тераси та родючі ґрунти, характерні для долини цієї річки, створювали оптимальні умови для заселення та ведення господарської діяльності. Водночас, відсутність селищ княжої доби у чотири- та п'ятичленній гідромережах не дає підстав стверджувати про "глибоку" внутрішню колонізацію прирічкових місцевостей досліджуваного регіону. Хоча,

певною мірою таку ситуацію можна пов'язувати з природними чинниками, а саме зі зменшенням густоти гідрографічної мережі Західного Бугу у районі Сокальського пасма [Курганевич, 2001, с. 11].

Отож, приклад комплексного аналізу Всеволожської волості ще раз підкреслює важливість інтердисциплінарності у дослідженнях такого гатунку, без використання якої на історичній чи археологічній мапах Галицько-Волинської держави далі будуть розміщуватися чимало *віртуальних* регіонів. Водночас розуміємо, що спільний шлях археологів та істориків у студіях над поселенськими структурами важкий і, подекуди суперечливий, але можливі перспективи таких досліджень вартують цих зусиль. Інакше ми і в майбутньому будемо залишатися на рівні тих знань та інтерпретацій про територіальну організацію Галицько-Волинської держави, які запропонували ще українські історики першої третини ХХ ст.

Археологічні пам'ятки XI–XIV ст. на території Всеволозької волості

Легенда:

А – порядковий номер (відповідає номеру пам'ятки на рис. 2);

В – пам'ятка;

С – тип пам'ятки;

D – хронологія;

Е – тип топографічного положення;

F – площа поширення культурного шару, га;

G – відстань до найближчої синхронної пам'ятки, км;

H – гідромережа;

I – література;

Номери пам'яток з відміткою “*” надані автором статті.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Литовеж I*	городище	XII–XIII, XV–XVI	2г	4,3	0,9	Зх. Буг	72, с. 1–5; 75, с. 63–67.
2	Литовеж II*	селище	XI–XIII	2в	1,75	1,0	Зх. Буг	35, с. 319.
3	Городиловичі I*	городище	XI–XIII	2а		3,5	струмок – Зх. Буг	56, с. 73.
4	Ульвівок I	селище	XII–XIII	1а	3,0	1,7	Зх. Буг	13, с. 89–90.
5	Шихтарі I*	селище	XI–XIII	3б (?)		1,3	Варенжанка – Зх. Буг	42, 1979, с. 385.
6	Шихтарі IV	селище	XI–XIII	1а	1,2	0,25	Варенжанка – Зх. Буг	59, с. 270.
7	Шихтарі V	селище	X–XIII	2г	6,0	0,25	Варенжанка – Зх. Буг	59, с. 270–272.
8	Угринів II	селище	XI–XIII	1а		0,5	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 130.
9	Угринів III	селище	XI–XIII	1а		0,6	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 130.
10	Угринів V	селище	XI–XIII	1а		0,2	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 130.
11	Угринів VI	селище	XI–XIII	1а		0,2	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 130–131.
12	Угринів VII	селище	XII–XIII	1а		0,4	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 131.
13	Угринів XVII	селище	XI–XIII	1а		0,5	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 132.
14	Угринів XXIV	селище	XIV–XV	1а		0,2	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 133.
15	Угринів XXV	селище	XIII–XIV	1а		0,2	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 133.
16	Угринів XLVII	селище	XI–XIII	1а		1,25	Варенжанка – Зх. Буг	79, с. 135.
17	Нисмичі II	селище	XI–XIII	3б	4,5	0,3	Варенжанка – Зх. Буг	40, с. 286–287.

Продовження таблиці 1.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
18	Нисмичі III	селище	XI–XIII	1a	4,4	0,4	Варенжанка – Зх. Буг	40, с. 287.
19	Нисмичі XIV	селище	XI–XIII	3б		0,3	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 163.
20	Нисмичі VI	селище	XI–XIII	1a		0,6	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 162.
21	Нисмичі VIII	селище	XI–XIII	1a		0,35	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 162.
22	Нисмичі IX	селище	XI–XIII			0,35	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 162.
23	Нисмичі XII	селище	XI–XIII			0,7	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 162.
24	Ниновичі I	селище	XII–XIII			0,7	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 159.
25	Ниновичі III	селище	XIV	1a		0,3	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 159.
26	Ниновичі IV	селище	XI–XIII			1,0	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 159.
27	Ниновичі V	селище	XI–XIII			0,5	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 160.
28	Ниновичі VIII	селище	XI–XII			0,5	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 160.
29	Ниновичі IX	селище	XIV–XV			0,5	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 160.
30	Ниновичі XI	селище	XIV			0,6	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 160.
31	Ниновичі XVI	селище	XIV–XV			0,3	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 161.
32	Мирнівка XVI	селище	XIV–XV	1a		1,15	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 158– 159.
33	Варяж X	селище	XI–XIII	1a		1,0	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 156– 157.
34	Варяж XI	селище	XI–XII			1,0	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 180.
35	Варяж I	селище	XIII– XIV	1a		0,25	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 180.
36	Лубнівка I	селище	XI–XIII			0,25	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 180– 181.
37	Лубнівка XI	селище	XI–XIII	1a		0,6	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 182.

Продовження таблиці 1.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
38	Лубнівка XVI	селище	XIV	1a		0,6	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 182.
39	Городище II	селище	XII–XIII			0,45	струмок – Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 83.
40	Лівче XX	селище	XII–XV			0,45	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 83.
41	Лівче XIV	селище	XII–XIII			0,6	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 81.
42	Лівче XV	селище	XII–XIII			0,5	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 81.
43	Лівче VI	селище	XII–XIII			1,8	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 81.
44	Хохлув XVI	селище	XII–XIII	1a		1,95	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 73.
45	Лівче IV–V	селище	XIII			2,1	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 96.
46	Вижлув IV	селище	XII–XIII	1a		0,6	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 99.
47	Вижлув V	могильник	XIII–XV				Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 100.
48	Вижлув VI	селище	XIV–XV	1a		0,4	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 100.
49	Вижлув VII	селище	XII–XIII	1a		0,4	Варенжанка – Зх. Буг	79, s. 100.
50	Войславичі I	селище	X–XIII	36	19,0	4,45	струмок – Зх. Буг	13, с. 89– 90.
51	Себечів IV	селище	XII–XIV	2a	3,0	2,9	струмок– Себечівка – Зх. Буг	58, с. 42– 43.
52	Бережне III	селище	IX–XIII	1a	2,0	1,4	Себечівка – Зх. Буг	58, с. 17– 18.
53	Савчин III	селище	XII–XIII	2a		1,4	Себечівка – Зх. Буг	59, с. 261– 263.
54	Жвирка IV	селище	X–XIII	2в	4,5	2,6	Себечівка – Зх. Буг	58, с. 26– 27.
55	Завишень- Жвирка I	селище	кінець X–XIII	2в	8,0	2,75	Зх. Буг	34, с. 160– 180.
56	Добрячин III	селище	XII–XIII	2в	2,5	0,55	Зх. Буг	6, с. 217– 218.
57	Добрячин II	селище	XI–XIII	1a	1,7	0,55	Зх. Буг	6, с. 216– 217.
58	Червоноград VII	селище	XI–XIII	2в	1,5	0,6	Зх. Буг	10, с. 109– 120.
59	Червоноград (ур. Над Бугом)	селище	XI–XIII			0,7	Зх. Буг	36, с. 69.
60	Добрячин I	селище	XI–XIII	36	0,3	0,6	Зх. Буг	43, с. 82– 83.
61	Комарів III* (ур. Пирова Парина)	селище	XI–XII	2в	3,6	0,9	Білостік – Зх. Буг	7, с. 7.

Закінчення таблиці 1.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
62	Комарів V* (ур. Київська дорога)	селище	XI–XII		0,5	1,0	Білостік – Зх. Буг	7, с. 7.
63	Комарів VII* (ур. Стара Річка)	селище	XII–XIII	1a	2,0	0,9	Білостік – Зх. Буг	7, с. 8.
64	Комарів XIII* (ур. Груша)	селище	XI–XII	1a	6,0	0,7	Білостік – Зх. Буг	7, с. 9.
65	Волиця III*	селище	XII–XIII	1a	3,8	0,9	Білостік – Зх. Буг	41, с. 44– 45.
66	Волиця IV* (ур. За Церквою)	селище	XI–XII	2в	3,5	0,7	Білостік – Зх. Буг	7, с. 9.
67	Яструбичі IX* (ур. На дворських)	селище	XI–XIII	3б		10,0	струмок – Пересіка Зх. Буг	37, с. 39.
68	Новий Витків II* (ур. Блондівка)	селище	XIII	1a		8,9	Бужок – Білий Стік – Зх. Буг	37, с. 38.
69	Тартаків I	селище	XI–XIII	1a	3,8	2,1	Спасівка – Зх. Буг	60, с. 207– 208.
70	Тартаків II	селище	XI–XIII	1a	16,2	2,1	струмок – Спасівка – Зх. Буг	60, с. 208– 209.
71	Спасів I	селище	XI–XIII	2a		2,3	струмок – Спасівка – Зх. Буг	61, с. 311.
72	Шпиколоси I	селище	XII–XIII	1a	8,5	2,3	Спасівка – Зх. Буг	40, с. 288.
73	Лещатів I	селище	X–XIII	1a	2,0	4,2	Драганка – Спасівка – Зх. Буг	40, с. 286.
74	Збоївська I	селище	X–XII	1a	6,8	0,55	Млинівка – Білий Стік – Зх. Буг	40, с. 283– 284.
75	Збоївська II	селище	кінець X–XIII	1a	10,2	0,55	Млинівка – Білий Стік – Зх. Буг	40, с. 284.
76	Роятин I	селище	XII–XIII	1a	1,40	5,6	струмок – Зх. Буг	40, с. 288.
77	Свитазів IV*	селище	XI–XIII	1a		5,6	Спасівка – Зх. Буг	56, с. 75.
78	Ромош I* (ур. Звіринець)	селище	X–XIII	1a		2,1	Зх. Буг	24, с. 4, 8; 27, с. 8; 28, с. 4–6.
79	Ромош II* (ур. Звіринець)	могильник	X–XIII				Зх. Буг	23, с. 295; 24, с. 2–3, 8; 26, с. 314.
80	Ромош III*	селище	XII–XIII	1a		2,1	струмок – Зх. Буг	40, с. 287.

Типи топографічного розташування поселень (за Томашевський, 2003).

ТИП	ОЗНАКИ	ОПИС
1а	Терасові без топовідокремленості	Прирічковий, вздовж гідрооб'єктів
1б		Перпендикулярно дорозі
2а	Мисові з ознаками топовідокремленості	Впадіння струмка в більшу артерію
2б		2 яри+долина річки
2в		Виступи корінного берега над заплавою річки, озера
2г		Вигин річки
3а	Заплавні	На дюнах, горбах на значній відстані від берега
3б		На дюнах і підвищеннях у заплаві
4	Вододільні	На вододілах

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андріяшев А. М. Очеркь истории Волынской земли конца XIV столетия. – К., 1887. – 233 с.
2. Андрущук Ф., Чельстрем А. “Се же бысть вторы Иевъ”: болезнь князя Владимира Васильковича и ее библейские параллели // Ruthenica. – К., 2007. – Т. 6. – С. 243–258.
3. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М., 1901. – Т. 1. – 130 с.
4. Багрій Р., Петегирч В. Скарб срібних виробів княжої доби із Сокаля на Львівщині // Studia archeologica. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 42–44.
5. Барсов Н. Очерки русской исторической географии. География первоначальной лѣтописи. – Варшава, 1873. – 179 + LXXV с.
6. Білас Н., Конопля В., Сілаєв О. Нові пам'ятки археології на Сокальщині // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 215–224.
7. Бугай П., Войнаровський В., Конопля В. Пам'ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / Археологічні джерела Львівщини. – Львів, 2009. – Вип. 4. – 174 с.
8. Возний І. П. Топографія та типологія відкритих поселень XII–XIV ст. Пруто-Дністровського межиріччя // Археологія. – 2004. – № 2. – С. 48–67.
9. Возний І. П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X–XIV ст.: автореф. дис... доктора іст. наук. – К., 2008. – 43 с.
10. Войнаровський В., Івановський В., Конопля В. Багатошарове поселення Червоноград-7 // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 109–120.
11. Войтович Л. Белзькі князі // Белз та Белзька земля. – Белз, 2004. – Вип. I. – С. 74–77.
12. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – 784 с.
13. Войцешук Н. Нові відомості про археологічні пам'ятки басейну р. Західний Буг // АБУ 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 89–90.

- 212 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 16
14. *Грушевский М.* Волинский вопрос 1097–1102 г. // Киевская старина. – К., 1891. – Т. XXXIII. – С. 32–55.
 15. *Демчук А.* Де лежав літописний Всеволож // Записки НТШ. Праці Історико-філософської секції. – 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 304–307.
 16. *Дубов И. В.* К проблеме “переноса” городов в Древней Руси // Генезис и развитие феодализма в России. – Л., 1983. – С. 70–82.
 17. *Иванов И. П.* Историческія судьбы Волинской земли с древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка. – Одесса, 1895. – 317 с.
 18. *Книш Я.* До питання про локалізацію Всеволожа-Севоложа // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: тези доповідей та повідомлень міжнар. наук. конф., Галич, 19–21 серпня 1993 р. – Львів, 1993. – С. 103–105.
 19. *Козюба В. К.* Історико-демографічна характеристика давньоруської сім’ї (за матеріалами історичних та археологічних джерел) // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 29–41.
 20. *Коструба Т.* Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року. – Нью-Йорк; Торонто, 1989. – 165 с.
 21. *Коструба Т.* Всеволож і Всеволозька волость // Записки НТШ. Праці Історико-філософської секції. – 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 308–312.
 22. *Крикун М.* Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: кордони воєводств у світлі джерел. – К., 1993. – 186 с.
 23. *Кропоткин В. В.* Раскопки поселения у с. Ромош // АО 1973 г. – М., 1974. – С. 295.
 24. *Кропоткин В. В.* Отчет об археологических исследованиях поселения и могильника у с. Ромош Сокальского района Львовской области в 1975 году // Наук. архів ІА НАНУ. – 1975. – № 1975/124. – 8 с.
 25. *Кропоткин В. В.* Отчет об археологических исследованиях поселения у с. Ромош Сокальского р-на Львовской обл. в 1976 году // Наук. архів ІА НАНУ. – 1976. – № 1976/114. – 45 с.
 26. *Кропоткин В. В.* Исследования на Волини // АО 1976 года. – М., 1977. – С. 314.
 27. *Кропоткин В. В.* Отчет об археологических исследованиях поселения у с. Ромош Сокальского района Львовской области в 1977 году // Наук. архів ІА НАНУ. – 1977а. – № 1977/122. – 8 с.
 28. *Кропоткин В. В.* Отчет об археологических исследованиях поселения у с. Ромош Сокальского района Львовской области в 1984 году // Наук. архів ІА НАНУ. – 1984. – № 1984/93. – 122 с.
 29. *Кропоткин В. В., Кулаков В. И., Гей А. Н., Панасюк О. А.* Раскопки у с. Ромош // АО 1974 года. – М., 1975. – С. 301–302.
 30. *Куза А. В.* Неукрепленные поселения // Древняя Русь. Город, замок, село / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 тт. – М., 1985. – Т. 15. – С. 96–104.

31. *Курганевич Л. П.* Еколого-геоморфологічний аналіз басейну Західного Бугу: автореф. дис. ... канд. географ. наук. – Львів, 2001. – 22 с.
32. *Ляска В.* Підгорайська волость: спроба історико-археологічної реконструкції територіальної організації Грядового Побужжя в княжу добу // АДЛУ. – 2012. – Вип. 14–15. – С. 107–151.
33. *Мердуч Ю.* Всеволод Володимирович – правнук княгині Ольги // Треті “Ольжині читання”. – Львів, 2009. – С. 47–54.
34. *Милян Т., Осаульчук О.* Дослідження багатопарової пам’ятки Завишень-Жвирка у верхів’ях Західного Бугу // Археологічні дослідження у межириччі Вісли, Дністра та Тиси у 2000–2007 рр. – Львів, 2011. – С. 160–180.
35. *Михальчишин І. Р.* Исследования в Прикарпатье и Волынской обл. // АО 1983 года. – 1985. – С. 318–319.
36. *Михальчишин І. Р., Цигилик В. М.* Нові археологічні пам’ятки на Львівщині // Нові матеріали з археології Прикарпаття та Волині. – Львів, 1991. – С. 68–69.
37. *Михальчишин І.* Список пам’яток стародавньої історії Львівської області. – Львів, 1993. – 58 с.
38. *Никольская Т. Н.* Сельские поселения земли вятичей // КСИА АН СССР. – М., 1977. – Вып. 150. – С. 3–10.
39. *Никольская Т. Н.* Земля вятичей: к истории заселения бассейна верхней и средней Оки в IX–XIII вв. – М., 1981. – 296 с.
40. *Осаульчук О., Войцещук Н., Івановський В., Милян Т.* Результати археологічних вишукувань у зоні будівництва нафтопроводу Броди – Плоцьк (українська частина) у 2003 р // АДЛУ. – 2004. – Вип. 7. – С. 282–309.
41. *Осаульчук О., Сілаєв О.* Звіт про результати археологічної експертизи земельних ділянок на території Львівської області у 2007 р. // Наук. архів НДЦ РАС ІА НАНУ. – Львів, 2009. – 374 с.
42. *Пелецишин Н. А., Михальчишин І. Р., Корчинский О. М.* Разведки на Буге и Верхнем Днестре // АО 1978 г. – 1979. – С. 385.
43. *Пелецишин М.* Археологічні дослідження в м. Червонограді // Studia Archeologica. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 82–83.
44. *Петегирич В.* Початки Белза і Буська та формування їх соціально-топографічної структури в X–XIV ст. // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії. – Львів, 2001. – С. 199–209.
45. *Петегирич В.* Дві рідкісні знахідки княжої доби із Сокаля на Львівщині // Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 254–267.
46. *Петрашенко В. О.* Лісостепова зона // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К., 2003. – С. 47–62.
47. *Погоральський Я.* Формування території та кордони Белзького князівства // Белз та Белзька земля. – Белз, 2004. – Вип. I. – С. 60–65.

- 214 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 16
48. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – СПб., 1908. – Томъ II. Ипатьевская летопись. – 937 стб.
 49. Поляков Г. П. Села-замки Древней Руси XI–XIII вв. – Брянск, 2005. – 83 с.
 50. Попис границ межи Великого княжства Литовского и Коруны Польское в 1546 г. // Археографический сборникъ документовъ относящихся къ истории Северозападной Руси. Издаваемый при управленіи Виленского учебнаго округа. – Вильна, 1867. – Т. I. – С. 46–126.
 51. Природа Львівської області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів, 1972. – 151 с.
 52. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. – М., 1977. – 300 с.
 53. Раппопорт П. А. Новые данные по исторической географии Волыни // КСИА АН СССР. – М., 1964. – Вып. 99. – С. 54–58.
 54. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // МИА. – 1967. – № 140. – 240 с.
 55. Риер Я. Г. Археология средневековой европейской деревни: общие черты и региональные особенности. – Могилев, 2008. – 112 с.
 56. Свешников І. К. Довідник з археології України. Львівська область. – К., 1976. – 95 с.
 56. Седов В. В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII–XV вв.) // МИА. – 1960. – Вып. 92. – 159 с.
 58. Сілаєв О., Плеханов Ю., Фіцко М. Звіт про результати археологічних розвідок на території Сокальського району Львівської області у 2007–2008 рр. // Наук. архів НДЦ РАС ІА НАНУ. – Львів, 2009. – Т. I. – 95 с.
 59. Сілаєв О., Білас Н., Остапик Т. Розвідки в межиріччі Західного Бугу, Веренжанки та Вишні-Себечівки // Наукові студії / Історико-краснознавчий музей м. Винники. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 265–285.
 60. Сілаєв О., Конопля В., Плеханов Ю. Нові пам'ятки археології на Правобережному Побужжі // Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 6. – С. 201–216.
 61. Сілаєв О. Пам'ятки на території Львівської та Івано-Франківської обл. // АДУ 2011 р. – К., 2012. – С. 310–312.
 62. Смирнов И. И. Очерки социально-экономических отношений Руси XII–XIII веков. – М.; Л., 1963. – 365 с.
 63. Стасюк І. І. Сокальщина. Природа і господарство. – Львів, 1999. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sokal.lviv.ua/vody.html>
 64. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989. – 254 с.
 65. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. – К., 1992. – 224 с.
 66. Томашевський А. П. Правобережне Полісся // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К., 2003. – С. 4–26.

67. *Томашевський А. П.* Просторові та палеоекологічні дослідження південноруських земель: результати, нові підходи, перспективи // Археологія і давня історія України. – К., 2010. – Вип. 1. Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – С. 174–206.
68. *Фехнер М. В.* Заключение (деревня Северо-Западной и Северо-Восточной Руси X–XIII вв. по археологическим данным) // Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. / Труды Государственного Исторического музея. – М., 1967. – Вып. 43. – С. 275–280.
69. *Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю.* Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – 269 с.
70. *Хаггет П.* География. Синтез современных знаний. – М., 1979. – 684 с.
71. *Чайка Р.* Работы у с. Литовеж на Буге // АО 1979 года. – 1980. – С. 349–350.
72. *Чайка Р.* Звіт про археологічні дослідження у верхів'ях Горині, Стиру, Зх. Бугу у 1979 р. // Наук. архів ІА НАНУ. – Львів, 1980а. – № 2002/100. – 17 с.
73. *Чайка Р.* Літописне городище Всеволож на Західному Бuzі // Археологічні дослідження на Львівщині. – Львів, 1996. – С. 75–77.
74. *Чайка Р.* Дослідження літописного городища Всеволож // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 87–90.
75. *Чайка Р.* З історії досліджень городища Литовеж // Галицько-Волинська держава (матеріали і дослідження). – Львів, 1999а. – С. 63–67.
76. *Шеломенцев-Терський С. В.* Військова інфраструктура Волинського князівства в XI–XIV ст.: автореф. дис... доктора істор. наук. – Львів, 2011. – 36 с.
77. *Шшишкін Р. Г.* Господарсько-екологічна модель черняхівської культури (за матеріалами Середнього Подніпров'я) // Археологія. – 1999. – № 4. – С. 129–139.
78. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – Lwów, 1872. – Т. III. – 315 s.; 1906. – Т. XIX. – 855 s.
79. Archeologia doliny polsko-ukraińskiej rzeki Warężanka. Археологія басейну польсько-української ріки Варенжанки. – Zamość, 2011. – 262 s.
80. Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / wyd. pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współdziale P. Skobelskiego, B. Gorczaka. – Lwów, 1887. – Т. I. 1366–1506. – 207 s.; 1897. – Т. V. 1513–1547. – 456 + CXVI s.
81. Articuli Vladislao regi Polonie a ducibus Masoviae traditi A. D. 1426 et 1428. Wydał dr. W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae historica. – Kraków, 1893. – Т. VI. – S. 623–641.
82. Caritaneatus Sokaliensis // Жерела до історії України-Руси. Описи королівщини в руських землях XVI віку / видані під ред. Михайла Грушевського. – Львів, 1900. – Т. III. Люстрації земель Холмської, Белзької і Львівської. – С. 218–237.

- 216 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 16
83. Clark P. J., Evans F. C. Distance to nearest neighbor as a measure of spatial relationships in populations // *Ecology*. – 1954. – № 35 (4). – P. 445–453.
 84. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – 271 s. +XXXI tabl.
 85. Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa ruskiego i bełzkiego w XV wieku. – Lwów, 1939. – 337 s.
 86. Dulnicz M. Niektóre aspekty zastosowania w archeologii geograficznych metod analizy przestrzennej osadnictwa // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – 1983. – № 3. – S. 299–315.
 87. Goehrke K. Wüstungsperioden des frühen und hohen Mittelalters in Osteuropa // *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*. – Wiesbaden, 1968. – T. 16. – S. 1–52.
 88. Gurba J., Urbański A. Nowe materiały do datowania drewnianych konstrukcji zespołu grodowego “Czerwień” w Czermnie nad Huczwą // *Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej*. – Lublin, 1998. – T. III. – S. 159–165.
 89. Hermanni de Wartberge *Chronicon Livoniae* / Hrsg. von E. Strehlke // *Scriptores rerum Prussicarum* / Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. – Leipzig, 1863. – Bd. II. – P. 9–178.
 90. Hodder I., Orton C. *Spatial Analysis in Archaeology*. – Cambridge, 1976. – 284 p.
 91. Hodder I. Some new directions in spatial analysis of archaeological data at the regional scale (macro) // *Spatial archaeology* / ed. by D. L. Clarke. – London; New York, 1977. – P. 233–351.
 92. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Warszawa, 1993. – 388 s.
 93. Jankuhn H. Wprowadzenie do archeologii osadnictwa / Biblioteka Muzealnictwa i ochrony zabytków. – Warszawa, 1983. – Seria B. – T. LXXIV. – 113 s.
 94. Kintigh K. W. *Intrasite Spatial Analysis: A Commentary on Major Methods* // *Mathematics and Information Science in Archaeology* / *Studies in Modern Archaeology* / ed. by A. Voorrips. – Hologos; Bonn, 1990. – Vol. 3. – P. 165–200.
 95. Kobyliński Z. Podstawowe metody analizy punktowych układów przestrzennych // *Archeologia Polski*. – 1987. – T. XXXII. – S. 21–54.
 96. Kobyliński Z. Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988. – 240 s.
 97. Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, obejmujący bulle papieżów, przywileje królów polskich i książąt mazowieckich, tudzież nadania tak korporacyj jako i osób prywatnych / wyd. J. T. Lubomirski. – Warszawa, 1863. – 356 s.
 98. *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit Teodorus Wierzbowski*. – Varsoviae, 1915. – Pars IV. – Vol. III. – № 759. – 440 p.

99. *Poleski J., Krapiec M.* Archeological and dendrochronological dating of selected early mediaeval from area of Małopolska // *Geochronometria*. – Gliwice, 2000. – P. 19–26.
100. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. – Warszawa, 1902. – T. VII. – Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona / Opisane przed Aleksandra Jabłonowskiego / *Źródła dziejowe*. – T. XVIII. – 406 s.
101. *Rocznik Kujawski*. Wydał A. Bielowski // *Monumenta Poloniae historica*. – Lwów, 1878. – T. III. – S. 204–212.
102. *Rood R. J.* Spatial Analysis in Archaeology: Historical Developments and Modern Applications // *Lambda Alpha Journal of Man*. – 1982. – Vol. 14. – P. 21–55.
103. *Rozwałka A.* Sieć osadnicza w archidiakonacie lubelskim w średniowieczu. Studium archeologiczno-historyczne. – Lublin, 1996. – 218 s.
104. *Sochaniewicz K.* O kolebce rodu Zamoyskich i Piwach – Prawdzicach na Rusi // *Narodziny Zamościa w pracach Kazimierza Sochaniewicza*. Opracował, wstępem i bibliografią opatrzył Kazimierz Kowalczyk. – Zamość, 2007. – S. 25–44.
105. *Sokalski B.* Powiat sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. – Lwów, 1899. – 491 + XI s.
106. *Volumina Legum*. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. – Petersburg, 1859. – T. I. – 288+XII s.
107. *Wartolowska Z.* Gród czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim // *Swiatowit*. – Warszawa, 1958. – T. XXII. – 139 s.
108. *Zbiór dokumentów małopolskich* / wyd. S. Kuraś. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1974. – Cz. IV. Dokumenty z lat 1211–1400. – 443 s.

Стаття: надійшла до редакції 15.05.2013
прийнята до друку 20.05.2013

**“МЪСТИСЛАВЪ...ДАЕТЬ ГОРОДЪ. ВСЕВОЛОЖЬ БОИРОМЪ. И СЕЛА
РОЗДАВАЕТЬ...”: VSEVOZH VOLOST IN THE PRINCELY EPOCH**

Vitaliy LIASKA

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universyteska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: soler@ukr.net*

The annalistic Vsevolozh volost (district), which is known in late medieval sources as “*districtus Schewlozensis*”, is characterized in the article. The formation of the territory, on the basis of the written sources of the 13th–15th centuries, is examined and the boundaries of the investigated region are reconstructed. The structure of the settlement is analyzed. The ranks of the settlements according to the area of the spread of the cultural layer and the index of the nearest neighborhood are defined. The attention is devoted to the differentiation of the settlements according to the type of the topographical location and the influence of the drainage system on the development of spatial and territorial organization of Vsevolozh volost.

Keywords: Vsevolozh, Vsevolozh volost (district), districtus Schewlozensis, territorial organization, structure of the settlement, hillfort, settlement, ranging of the settlements according to the area of the spread of the cultural layer, analysis of the nearest neighborhood, topography, drainage system.

**“МЪСТИСЛАВЪ...ДАЕТЬ ГОРОДЪ. ВСЕВОЛОЖЬ БОИРОМЬ. И СЕЛА
РОЗДАВАЕТЬ...”: ВСЕВОЛОЖСКАЯ ВОЛОСТЬ В КНЯЖЕСКИЙ ПЕРИОД**

Виталий ЛЯСКА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000

e-mail: soler@ukr.net

Характеризуется летописная Всеволожская волость, известная в позднесредневековых источниках под названием districtus Schewlozensis. На основании письменных источников XIII–XV вв. рассмотрено формирование территории и реконструировано границы исследуемого региона. Проведен анализ структуры заселения, в том числе выделены ранги населенных пунктов за площадью распространения культурного слоя и определен индекс ближайшего соседства. Отдельное внимание посвящено дифференциации поселений за типом топографического размещения и влияния гидросети на развитие пространственно-территориальной организации Всеволожской волости.

Ключевые слова: Всеволож, Всеволожская волость, districtus Schewlozensis, территориальная организация, структура заселения, городище, селище, ранжирование поселений за площадью распространения культурного слоя, анализ ближайшего соседства, топография, гидросеть.